

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЛАТИНСЬКА МОВА

**Методичні вказівки до практичних занять
для студентів 1 курсу
спеціальності 201 Агроніомія
денної форми навчання**

Обговорено і рекомендовано
на засіданні кафедри іноземних мов
професійного спрямування
Протокол № 9
від 24 травня 2016 р.

Чернігів ЧНТУ 2016

Латинська мова. Методичні вказівки до практичних занять для студентів 1 курсу спеціальності 201 Агрономія денної форми навчання / Укл. : Бараненкова Н.А. – Чернігів, ЧНТУ, 2016. – 28 с.

Укладач: Бараненкова Наталія Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування

Відповідальна за випуск: Литвин С.В., завідувача кафедрою
іноземних мов професійного спрямування,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: Загорулько М.А. к.ф.н.,
викладач латинської мови
Чернігівського базового медичного коледжу
Чернігівської обласної ради

ЗМІСТ

Передмова	4
Урок 1	5
Урок 2	8
Урок 3	10
Урок 4	12
Урок 5	16
Урок 6	18
Завдання для самостійної роботи	21
Додатки	23
Додаток А. Це цікаво знати	23
Додаток Б. Словник	26
Рекомендована література	28

ПЕРЕДМОВА

Методичний посібник створено з урахуванням вимог програми з латинської мови для спеціальності “Агрономія”. Він розрахований на 36 годин практичних занять, а також на індивідуальну роботу студентів, які бажають поглибити свої знання з латинської граматики, ознайомитися з основами латинської наукової біологічної термінології та крилатими латинськими висловами. Як відомо, наукова термінологія в будь-якій галузі знань відіграє дуже важливу роль, оскільки відображає певні поняття в системі найменувань, які застосовуються в конкретній науці. Особливо велике її значення для біологічної науки, багатогранність якої породжує велику кількість термінів і вимагає орфографічної грамотності. В цьому аспекті основне завдання методичного посібника – навчити студентів грамотно користуватися біологічними термінами в практичній та науковій діяльності.

З метою ефективного засвоєння студентами програмного матеріалу елементарний курс латинської мови поділено на окремі уроки. Кожний урок базується на конкретному граматичному матеріалі, викладеному у таблицях та поданій лексиці до вправ. В кінці уроку пропонується перелік ботанічних назв та крилатих латинських висловів для вивчення напам'ять.

Для загального культурного розвитку студентів та розширення їхніх знань про історію та традиції давніх римлян, мову яких вони вивчають, в кінці методичного посібника пропонується розділ “Це цікаво знати”.

Урок 1

1. Латинський алфавіт.
2. Голосні та дифтонги.
3. Приголосні та буквосполучення.
4. Наголос. Довгота і короткість складів.
5. Транслітерація.

Алфавіт

Друковані літери	Писані літери	Назва	Вимова
A a	<i>A a</i>	а	[а]
B b	<i>B b</i>	бе	[б]
C c	<i>C c</i>	це	[ц], [к]
D d	<i>D d</i>	де	[д]
E e	<i>E e</i>	е	[е]
F f	<i>F f</i>	еф	[ф]
G g	<i>G g</i>	г	[г]
H h	<i>H h</i>	ге	[г]
I i	<i>I i</i>	і	[і]
J j	<i>J j</i>	йот	[й]
K k	<i>K k</i>	ка	[к]
L l	<i>L l</i>	ель	[ль]
M m	<i>M m</i>	ем	[м]
N n	<i>N n</i>	ен	[н]
O o	<i>O o</i>	о	[о]
P p	<i>P p</i>	пе	[п]
Q q	<i>Q q</i>	ку	[к]
R r	<i>R r</i>	ер	[р]
S s	<i>S s</i>	ес	[с], [з]
T t	<i>T t</i>	те	[т]
U u	<i>U u</i>	у	[у]
V v	<i>V v</i>	ве	[в]
W w	<i>W w</i>	дубль-ве	[в]
X x	<i>X x</i>	ікс	[кс], [кз]
Y y	<i>Y y</i>	іпсилон	[і]
Z z	<i>Z z</i>	зет	[з], [ц]

Транслітерація українських слів літерами латинського алфавіту.

Українські літери	Латинський еквівалент	Приклади транслітерації	
А а	a	Антонів	Antoniv
Б б	b	Бурма	Burma
В в	v	Вайда	Wajda
Ґ ґ	g	Ґданський	Gdan's'kyj
Г г	h	Горинь	Horyn'
Д д	d	Дума	Duma
Е е	e	Лесик	Lesyk
Є є	je	Євтух	Jevtuch
Ж ж	zh	Жовква	Zhovqua

З з	z	Закалюк	Zakaluk
И и	y	Пилипів	Pylypiv
І і	i	Іванків	Ivankiv
Ї ї	ji	Їжак	Jizhak
Й й	j	Йосипівка	Josypivka
К к	k	Когут	Kohut
Л л	l	Лісовий	Lisovyj
М м	m	Малин	Malyn
Н н	n	Нестерів	Nesteriv
О о	o	Одеса	Odessa
П п	p	Полтава	Poltava
Р р	r	Римар	Rymar
С с	s	Сарни	Sarny
Т т	t	Туркот	Turkot
У у	u	Умань	Uman'
Ф ф	f	Фастів	Fastiv
Х х	ch	Харків	Charkiv
Ц ц	tz	Цибулько	Tzybul'ko
Ч ч	cz	Чернівці	Chernivtzi
Ш ш	sh	Шершун	Shershun
Щ щ	shcz	Щерба	Shczerbera
Ю ю	ju	Юрик	Juryk
Я я	ja	Ялта	Jalta
Ь	'	Львів	L'viv

Вправи

I. Прочитайте і поясніть правила читання.

1. Ala – крило	alatus – крилатий	axis – вісь
acus – голка	Alnus – вільха	Asia – Азія
ager – поле	Apis – бджола	Asellus – тріска
2. Vacca – ягода	Beta – буряк	Belgia – Бельгія
barba – борода	bursa – бурса	Belgicus – бельгійський
bacillus – бацила	bis – двічі	Brassica – капуста
Triticum – пшениця	basis – основа	
3. Caecus – сліпий	cervix – шия	clarus – світлий
caninus – собачий	cibus – їжа	coespes – верхівка
Camellus – верблюд	crista – гребінь	costa – ребро
cellula – клітина	crisis – криза	aqua – вода
cytoplāsma – цитоплазма	Cerāsus – вишня	schema – схема
4. Gemma – брунька	insectum – комаха	
herba – трава	Iodum – йод	
horizontālis – горизонтальний	jucūndus – приємний	
hortus – сад	Junius – червень	
hypoglōssus – під'язиковий	Populus italica – тополя пірамідальна	
genus – рід	lingua Graeca – грецька мова	
phyllum – листок	Urtica – кропива	
junipērus – ялівець	chromatophorus – хроматофор	

5. Aër	– повітря,	genus neutrum	– середній рід
eurnoë	– спокійне дихання	Althaea	– алтея
Foenicūlus	– кріп,	oecologĭcus	– екологічний
aestĭvus	– літній,	diaeta	– дієта
auris	– вухо,	cinereus	– сірий
Europa	– Європа,	europaeus	– європейський
Aloë	– алое	oesophagus	– стравохід
Augustus	– серпень	transversus	– поперечний
6. Quercus	– дуб	combustio	– опік
substantia	– речовина	Tilia	– липа
sanguis	– кров	lingŭla	– язичок
consuetudo	– звичка	Equus	– кінь
suillus	– свинячий	rhizoma	– кореневище
7. Vertēbra	– хребець	Rheum	– ревінь
Hyosciāmus	– блекота	Absinthium	– полин гіркий
vitium	– порок, вада	Hydrophilus	– водолуб (комахи)
Glycyrrhiza	– солодка	Chlorophŷta	– зелені водорості
Rauwolfia	– раувольфія	Kalium	– калій
Zincum	– цинк	Eucalyptus	– евкаліпт,
Phosphōrus	– фосфор	platyphyllus	– широколистий
Schizandra sinensis	– лимонник китайський	unguentum Wrublevski	– мазь Врублевського

II. Напишіть латинськими літерами такі слова:

<i>juniperus</i> – ялівець	<i>Aloë</i> – алое
<i>аквозус</i> – водний	<i>европеус</i> – європейський
<i>Трітїкум</i> – пшениця	<i>Августус</i> – серпень
<i>зона</i> – зона, пояс	<i>Каліум</i> – калій
<i>філїум</i> – листок	<i>сангвіс</i> – кров
<i>унгвіс</i> – ніготь	<i>Мента</i> – м'ята
<i>езофагус</i> – стравохід	<i>Гліцирїза</i> – солодка
<i>гортус</i> – сад	<i>Алтеа</i> – алтея

III. Прочитайте, поясніть правила наголошення в таких словах:

Aethereus – ефірний	integumentum – покрив
gangraena – гангрена	palpēbra – повіка
Adoxa – адокса	bromīdum – бромід
auricŭla – вушко	squamōsus – лускатий
pilŭla – пілюля	ovoideus – яйцеподібний
extrāho – витягую	nobĭlis – благородний
aestĭvus – літній	gastrĭcus – шлунковий
Aloë – алое	diaeta – дієта
majus – звичайний	canĭnus – собачий

IV. Перепишіть слова, визначте довготу і короткість другого складу, поставте наголос:

processus – відросток	vesica – міхур
fellus – жовчний	stomachus – шлунок
tuberculum – горбок	cellulae – клітини
fibrosus – волокнистий	sudorifer – потогінний
atmosphæra – атмосфера	Urtica – кропива
silvestris – лісовий	cerebrum – мозок

V. Прочитайте, дотримуючись правил вимови і наголошення та запам'ятайте такі ботанічні назви:

Acer platanoides	клен гостролистий
Allium cepa	цибуля звичайна
Avēna satīva	овес звичайний
Acorus calamus	аїр звичайний
Beta vulgāris	буряк звичайний

Урок 2

1. Частина мови.
2. Іменник. Загальні відомості.
3. Прикметник. Загальні відомості.
4. Іменники і прикметники I відміни.
5. Узгодження прикметників з іменниками.

Відмінки (Causus)

Nominativus (<i>Nom.</i>)	називний	(хто? що?)
Genetivus (<i>Gen.</i>)	родовий	(кого? чого?)
Dativus (<i>Dat.</i>)	давальний	(кому? чому?)
Accusativus (<i>Acc.</i>)	знахідний	(кого? що?)
Ablativus (<i>Abl.</i>)	орудний, місцевий	(ким? чим? де? на кому (на чому)?)
Vocativus (<i>Voc.</i>)	кличний	(вживається тільки при звертанні)

Відміни (Declinationes)

Відміна	Закінчення родового відмінка	Словникова форма
I	-ae	herba, ae <i>f</i> трава
II	-i	Equus, i <i>m</i> кінь folium, i <i>n</i> листок
III	-is	homo, inis <i>m</i> людина radix, icis <i>f</i> корінь corpus, oris <i>n</i> тіло
IV	-us	fructus, us <i>m</i> плід cornu, us <i>n</i> ріг
V	-ei	facies, ei <i>f</i> поверхня, лице

Зведена таблиця відмінкових закінчень іменників та прикметників

Causus	Declinatio											
	I			II			III			IV		V
	<i>f</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>f</i>	<i>n</i>			
Singularis												
Nom.	-a	-us, -er	-um	різні			-us	-u	-ēs			
Gen.	-ae	-i		-is			-us		-ēi			
Dat.	-ae	-o		-i			-ui	-u	-ēi			
Acc.	-am	-um	Nom.	-em	-em	Nom.	-um	Nom.	-em			
Abl.	-ā	-o		-e (-i)			-u		-e			
Pluralis												
Nom.	-ae	-i	-a	-es	-es	-a(ia)	-us	-ua	-es			
Gen.	-arum	-ōrum		-um (-ium)			-uum		-ērum			
Dat.	-is	-is		-ībus			-ībus		-ēbus			
Acc.	-as	-os	Nom.	-es	-es	-a(ia)	-us	Nom.	-es			
Abl.	-is	-is		-ībus			-ībus		-ēbus			

Лексика до вправ:

ala, ae <i>f</i>	крило	spicula, ae <i>f</i>	колосок
Aloë, ës <i>f</i>	алое	substantia, ae <i>f</i>	речовина
Ardea, ae <i>f</i>	чапля	vita, ae <i>f</i>	життя
betūla, ae <i>f</i>	береза	verus, a, um	справжній
bestia, ae <i>f</i>	тварина, худоба	diōicus, a, um	дводомний
Capra, ae <i>f</i>	коза	cinereus, a, um	сірий
cellūla, ae <i>f</i>	клітина	compactus, a, um	щільний, компактний
Ciconia, ae <i>f</i>	лелека	spongiōsus, a, um	губчастий
costa, ae <i>f</i>	ребро	glaber, bra, brum	голий
columna, ae <i>f</i>	стовп	latus, a, um	широкий
forma, ae <i>f</i>	форма	magnus, a, um	великий
gemma, ae <i>f</i>	брунька	pilōsus, a, um	волосистий
herba, ae <i>f</i>	трава	rectus, a, um	прямий, правильний
historia, ae <i>f</i>	історія	Rana, ae <i>f</i>	жаба
inflorescentia, ae <i>f</i>	суцвіття	rima, ae <i>f</i>	щілина
lamina, ae <i>f</i>	пластинка	siliqua, ae <i>f</i>	стручок
magister, tri <i>m</i>	вчитель		

Вправи

I. Випишіть у словниковій формі такі іменники першої відміни. Утворіть від них форму Nominativus Pluralis:

брунька, трава, крило, клітина, колосок, жаба, стручок, стовп, форма, пластинка, щілина.

II. Утворіть словосполучення. Пам'ятайте правило узгодження прикметників з іменниками.

Rosa, ae <i>f</i> – роза	albus, alba, album – білий
Betūla, ae <i>f</i> – береза	rectus, recta, rectum – прямий, правильний
Urtica, ae <i>f</i> – кропива	verus, vera, verum – справжній

III. Провідмініайте словосполучення в однині та множині:

avēna satīva – посівний овес; cellūla recta – пряма клітина; costa vera – справжнє ребро

IV. Перекладіть словосполучення:

Urtica dioica; gemmae Betulae; Ardea cinerea; lamina glabra; substantia spongiosa; spicula pilosa; spicula glabra; rima recta.

V. Перекладіть словосполучення:

великий стручок; форма клітин; справжні ребра; широка пряма щілина; губчаста і щільна речовина; сіра чапля; бруньки берези; компактне суцвіття, великі колоски пшениці, жилки листка.

VI. Запам'ятайте такі ботанічні назви:

Betula pendula	береза бородавчата
Chelidonium majus	чистотіл звичайний
Phaseolus vulgaris	квасоля звичайна
Tilia cordata	липа дрібнолиста
Salix alba	верба біла
Veronica longifolia	вероніка довголиста

VII. Вивчіть крилаті латинські вислови:

Terra incognita. Невідома земля. (щось зовсім незнане)

Ubi concordia, ibi victoria.

Де згода, там перемога.

Mens sana in corpore sano. В здоровому тілі здоровий дух.

Alma mater. Мати-годувальниця. (про вищі навчальні заклади)

Tabula rasa. Чиста дошка. (про дитину, яка ще нічого не знає, або людину, котра в якомусь питанні абсолютно некомпетентна)

Урок 3

1. Іменники та прикметники II відміни.
2. Дієслово *esse* в теперішньому часі.
3. Прийменники.

Відмінювання дієслова *ESSE* (бути) в теперішньому часі

<i>Особа</i>	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
1	sum (я) <i>ε</i>	sumus (ми) <i>ε</i>
2	es (ти) <i>ε</i>	estis (ви) <i>ε</i>
3	est (він, вона, воно) <i>ε</i>	sunt (вони) <i>ε</i>

Лексика до вправ:

Alnus, i m	вільха	Rosa, ae f	троянда
angulus, i m	кут	Rosa canina f	шипшина
arteria, ae, f	артерія	serpulum, i n	чашолисток
collum, i n	шия	silva, ae f	ліс
Eucalyptus, i f	евкаліпт	spora, ae f	спора
filum, i n	нитка	stagnum, i n	ставок
flagellum, i n	джгутик	Vacca, ae f	корова
folium, i n	листок	Viola, ae f	фіалка
fungus, i m	гриб	albus, a, um	білий
humus, i f	ґрунт	annuus, a, um	однорічний
insectum, i n	комаха	arboreus, a, um	деревоподібний

lana, ae <i>f</i>	шерсть, вовна	crassus, a, um	товстий
membrāna, ae <i>f</i>	плівка, оболонка	flexuōsus, a, um	зігнутий, звивистий
musculus, i <i>m</i>	м'яз	longus, a, um	довгий
nucleus, i <i>m</i>	ядро	nigra, gra, grum	чорний
papilla, ae <i>f</i>	сосочок	novus, a, um	новий
penna, ae <i>f</i>	крило	parvus, a, um	малий
pilus, i <i>m</i>	волосок	polutus, a, um	забруднений
planta, ae, <i>f</i>	рослина	ruber, bra, brum	червоний
pyrenoīdum, i <i>n</i>	піріноїд	totus, a, um	весь, суцільний
ramus, i <i>m</i>	гілка	varius, a, um	різний
rostrum, i <i>n</i>	клюв		

Вправи

I. Визначте рід іменників:

Larus – чайка	ramus – гілка
petalum – пелюстка	ramulus – гілочка
gemma – брунька	flagellum – джгутик

II. Допишіть закінчення **accusativus** або **ablativus singularis** в залежності від прийменника. Перекладіть.

- a) a membran..., sine pyrenoid..., cum pyrenoid..., per tot... cellul..., apud stagn... .
 б) inter cellul..., inter pyrenoid..., prope stagn... pollut..., intra lamīn..., circum cellul..., sine pyrenoid..., de plant... nov... .

III. Визначте граматичні форми словосполучень, перекладіть:

Pili longi flexuōsi; cum pilis longis flexuōsis; ramus magnus; Alnus rubra; flagella longa; nucleus ruber; sepalum parvum crassum.

IV. Перекладіть:

in stagno	in stagnum	sub humo	sub humum
in herba	in herbam	sub costam	sub costa

V. Узгодьте прикметник

1) **magnus, a, um** з такими іменниками:

gemma, folium, nucleus, musculus, Eucalyptus, stagnum, planta, Betula.

2) **niger, gra, grum** з такими іменниками:

collum, penna, rostrum, planta, Betula.

Перекладіть отримані словосполучення.

VI. Провідмінійте словосполучення:

nervus hypoglossus – під'язиковий нерв	gemma magna – велика брунька
petalum pulchrum – красива пелюстка	ager latus – широке поле
diameter transversa – поперечний діаметр	Cerasus rubra – червона вишня

VII. Утворіть **Abativus Singularis** та **Pluralis** від іменників:

Ramus, folium, pilus, spora, filum, flagellum, cellula, insectum, fungus.

VIII. Перекладіть:

A) In silvam. In silva. Per silvam. Apud silvam. E silva. De silvis. Sine pilis. Cum foliis. Inter musculos. Cum papilla magna. Ex arteria.

B) 1. Rosa et Viola plantae sunt. 2. Lana caprae alba est. 3. Betula est planta arborea. 4. Avena sativa est planta annua. 5. Lana caprarum et vaccarum varia est.

С) 1. Шипшина – рослина. 2. Форма клітин є різною. 3. У лісах є різні рослини і трави. 4. З білими великими волосками. 5. В чорному ґрунті.

IX. Запам'ятайте такі ботанічні назви:

Vicia cracca	горошок (вика) польовий мишачий
Centaurea cyanus	волошка синя
Rosa canina	шипшина
Trifolium rubens	конюшина лучна
Medicago agrestis	люцерна жовта
Hypericum perforatum	звіробій звичайний

X. Вивчіть крилаті латинські вислови:

Scientia potentia est.	Знання – сила.
Nulla est doctrīna sine lingua Latīna.	Нема науки без латинської мови.
Vivere est cogitare.	Жити – це мислити.
Per aspera ad astra.	Через тернії до зірок.
Otium post negotium.	Відпочинок після роботи.
Sine ira et studio.	Без гніву та пристрасті.
In vitro.	Експеримент у лабораторних умовах.
In vivo.	Експеримент на живому організмі.

Урок 4

1. Біномінальні назви.
2. Суфіксальне словотворення
3. Особові, присвійні, вказівні, зворотний займенники.
4. Займенникові прикметники.

species → genus → familia → ordo → classis → divisio

Regnum vegetabile
(Царство рослин)

відділ	– divisio
підвідділ	– subdivisio
клас	– classis
підклас	– subclassis
порядок	– ordo
підпорядок	– subordo
родина	– familia
підродина	– subfamilia
коліно	– tribus
підколіно	– subtribus
рід	– genus
підрід	– subgenus
секція	– sectio
підсекція	– subsectio
вид	– species
підвид	– subspecies
різновидність	– varietas
підрізновидність	– subvarietas
форма	– forma
підформа	– subforma

Присвійні займенники

meus, mea, meum	мій, моя, моє
tuus, tua, tuum	твій, твоя, твоє
suus, sua, suum	свій, своя, своє
noster, nostra, nostrum	наш, наша, наше
vester, vestra, vestrum	ваш, ваша, ваше

Особові займенники

Особа	Singulāris	Plurālis
1	ego (я)	nos (ми)
2	tu (ти)	vos (ви)

Відмінювання особових займенників

	Singulāris		Plurālis	
Nom.	ego я	tu ти	nos ми	vos ви
Gen.	mei мене	tui тебе	nostri нас	vestri вас
Dat.	mihi мені	tibi тобі	nobis нам	vobis вам
Acc.	me мене	te тебе	nos нас	vos вас
Abl.	me мною	te тобою	nobis нами	vobis вами

Зворотний займенник

Nom.	---
Gen.	sui себе
Dat.	sibi собі
Acc.	se себе
Abl.	se собою

Вказівні займенники

	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	is	ea	id	ii (ei)	eae	ea
Gen.		eius		eōrum	eārum	eōrum
Dat.		ei			iis (eis)	
Acc.	eum	eam	id	ros	eas	ea
Abl.	eo	ea	eo		iis (eis)	

Займенникові прикметники

Alius, alia, aliud	інший (другий), інша, інше (з багатьох)
Alter, altēra, altērum	другий (інший), друга, друге (з двох)
Neuter, neutra, neutrum	жоден, жодна, жодне (з двох)
Nullus, nulla, nullum	жоден (ніякий), жодна, жодне
Solus, sola, solum	єдиний, єдина, єдине
Totus, tota, totum	весь, вся, все
Ullus, ulla, ullum	будь-який, будь-яка, будь-яке (з багатьох)
Unus, una, unum	один, одна, одне
Uter, utra, utrum	будь-який, будь-яка, будь-яке (з двох)

Лексика до вправ:

<i>alga, ae, f</i>	водорість	<i>steppa, ae, f</i>	степ
<i>botanica, ae, f</i>	ботаніка	<i>tuberculum, i, n</i>	горбок
<i>herbarium, i, n</i>	гербарій	<i>spica, ae, f</i>	колос
<i>hortus, i, m</i>	сад	<i>magnus, a, um</i>	великий
<i>ligamentum, i, n</i>	зв'язка	<i>noster, tra, trum</i>	наш, наша, наше
<i>Mentha, ae, f</i>	м'ята	<i>dexter, tra, trum</i>	правий
<i>oculus, i, m</i>	око	<i>flavus, a, um</i>	жовтий
<i>petalum, i, n</i>	пелюстка	<i>maculatus, a, um</i>	плямистий
<i>species, ei, f</i>	вид	<i>sinister, tra, trum</i>	лівий

Вправи

I. Утворіть назви родин від таких назв типового роду:

<i>Rosa</i>	троянда	<i>Verbena</i>	вербена
<i>Agama</i>	агама	<i>Octopoda</i>	восьминіг
<i>Saxifraga</i>	ломикамінь	<i>Mimosa</i>	мімоза
<i>Mordella</i>	шипоноска	<i>Urtica</i>	кропива

II. Визначте форму видових епітетів:

<i>Daucus sativus</i>	морква посівна
<i>Padus avium</i>	черемха звичайна (птахів)
<i>Verbascum nigrum</i>	дивина чорна
<i>Salsola arbuscula</i>	курай деревцеподібний (курай-деревце)
<i>Pegomya betae</i>	пегомія бурякова
<i>Citrus limon</i>	лимон
<i>Avēna sativa</i>	овес посівний

III. За допомогою відповідних суфіксів утворіть іменники зі зменшувальним значенням, перекладіть українською мовою:

а) за допомогою суфікса **-ŭl-**:

<i>cellula, ae, f</i>	клітина	<i>lingua, ae, f</i>	язик
<i>vesica, ae, f</i>	міхур	<i>hortus, i, m</i>	сад
<i>anus, i, m</i>	кільце	<i>nervus, i, m</i>	жилка
<i>scutum, i, n</i>	щит	<i>globus, i, m</i>	куля

б) за допомогою суфікса **-ŏl-**:

<i>arteria, ae, f</i>	артерія	<i>malleus, i, m</i>	молоток
<i>navigium, i, n</i>	корабель	<i>linea, ae, f</i>	лінія
<i>materia, ae, f</i>	речовина	<i>sepia, ae, f</i>	каракатиця

IV. Утворіть прикметники I-II відмін і перекладіть українською мовою:

а) за допомогою суфікса **-āt-**:

<i>angulus, i, m</i>	кут	<i>bacca, ae, f</i>	ягода
<i>aurum, i, n</i>	золото	<i>barba, ae, f</i>	борода
<i>fossula, ae, f</i>	рівчак	<i>guttula, ae, f</i>	крапелька
<i>rostrum, i, n</i>	дзьоб	<i>nucleus, i, n</i>	ядерце

б) за допомогою суфікса **-ŏs-**:

<i>aqua, ae, f</i>	вода	<i>fibra, ae, f</i>	волокно
<i>fumus, i, m</i>	дим	<i>gelatina, ae, f</i>	желатин
<i>globus, i, m</i>	куля	<i>pilus, i, m</i>	волосок
<i>ramus, i, m</i>	гілка	<i>virus, i, n</i>	отрута

V. Поясніть значення суфіксів таких прикметників:

argenteus, a, um	сріблястий
aquosus, a, um	водянистий
foliosus, a, um	з численними великими листками
hepaticus, a, um	печінковий
palatinus, a, um	піднебінний
spicatus, a, um	з колосками, колосистий, колоскоподібний

VI. Узгодьте присвійний займенник *noster, tra, trum* з іменниками:

fungus, i m; alga, ae, f; planta, ae, f; aurum, i n; angulus, i m

VII. Допишіть закінчення, узгоджуючи займенники та прикметники з іменниками:

1. Silvas magn..., videmus. 2. Herbarium tu... video. 3. Speciem nov... describo. 4. Algas nostr... describimus.

VIII. Перекладіть:

Колосиста м'ята, щитовидні клітини, кулеподібна клітина, степові рослини, плямистий листок, жовтуваті гілки, губчасті речовини.

IX. Перекладіть:

Spica magna lata. Substantia compacta. Petalum parvum. Tuberculum flavum. Ligamenta flava. Oculi dexter et sinister. Plantae horti botanici vestri. Rami magni. Flagellum cellulae. Musculi oculorum. Folia plantarum annuarum.

X. Запам'ятайте вирази із займенниковими прикметниками:

Alter alteri.	Один до одного.
Aliusmodi plantae.	Рослини іншого роду.
Haec differentiae nullius momenti sunt.	Ці різниці не мають ніякого значення.
In neutram partem.	Ні в той, ні в інший бік.
Neque ullam in partem disputo.	Я не висловлююсь ні за, ні проти.
Sine ulla dubitatione.	Без всякого сумніву.
Totum per annum.	Протягом всього року.

XI. Вивчіть крилаті латинські вислови:

Ab ovo.	Від яйця. (тобто: з самого початку.)
Ad oculos.	Наочно, на власні очі.
Ad personam.	Персонально, особисто.
In factum.	Фактично.
Vade mecum.	Іди зі мною (назва путівників).
Omnia mea mecum porto.	Все своє ношу з собою.

Урок 5

1. Дієслово. Основні форми. Неозначена форма дієслів.
2. Дієвідміни.
3. Теперішній час дійсного способу активного і пасивного станів.
4. Структура простого поширеного речення.

Зразки основних форм дієслів:

Дієвідміна	Praesens	Perfectum	Supīnum	Infinitivus
I	ornō <i>я прикрашаю</i>	ornāvī <i>я прикрасив</i>	ornātum <i>щоб прикрасити</i>	ornāre <i>прикрашати</i>
II	video <i>я бачу</i>	vidī <i>я побачив</i>	visum <i>щоб побачити</i>	vidēre <i>бачити</i>
III	tego <i>я вкриваю</i>	texī <i>я вкрив</i>	tectum <i>щоб вкрити</i>	tegēre <i>вкривати</i>
IV	vestio <i>я одягаю</i>	vestīvī <i>я одягнув</i>	vestītum <i>щоб одягнути</i>	vestīre <i>одягати</i>

Дієвідміни

Дієвідміна	Інфінітив	Основа	Кінцева основи	Переклад
I	natare	nata-	-a-	плавати
II	adhibēre	adhibē-	-ē-	застосовувати
III	cingere statuere	cing- statu-	приголосний, -ū-	оточувати ставити
IV	definire	definī-	-ī-	визначати

Особові закінчення латинського дієслова

Особа	Activum (активний стан)		Passivum (пасивний стан)	
	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
1	-o (-m)	-mus	-or (-r)	-mur
2	-s	-tis	-ris	-mini
3	-t	-nt	-tur	-ntur

Лексика до вправ:

Africa, ae <i>f</i>	Африка	locus, i <i>m</i>	місце
Camelus, i <i>m</i>	верблюд	Taraxacum, i <i>n</i>	кульбаба
cibus, i <i>m</i>	їжа	Tauria, ae <i>f</i>	Таврія (Крим)
Elephantus, i <i>m</i>	слон	frugifer, fēra, fērum	плодоносний
Equus, i <i>m</i>	кінь	heliophilus, a, um	сонцелюбний
fluvius, i <i>m</i>	річка	ignotus, a, um	невідомий
Hippopotamus, i <i>m</i>	гіпопотам	multus, a, um	численний
India, ae <i>f</i>	Індія	novus, a, um	новий
Junius, i <i>m</i>	червень	osseus, a, um	кістковий
lingua, ae <i>f</i>	мова	paludosus, a, um	болотистий
oculus, i <i>m</i>	гніздо	siccus, a, um	сухий
		studiōsus, a, um	студент

adhibeo, ui, itum, ēre –	застосовувати
cresco, crevi, cretum, ēre –	виростати, рости
defendo, ndi, nsum, ēre –	захищати
dego, degi, –, ēre –	жити, перебувати
demonstro, āvi, ātum, āre –	показувати
describo, scripsi, scriptum, ēre –	описувати

devōro, āvi, ātum, āre –	з'їдати
diffēro, distūli, disātum, ferre –	різнитися
divīdo, vīsi, vīsum, ēre –	ділити
educō, avi, atum, are –	виховувати
firmo, āvi, ātum, āre –	укріплювати
floreo, ui, – , ēre –	цвісти, квітнути
habeo, ui, ĭtum, ēre –	мати, володіти
habīto, āvi, ātum, āre –	жити, населяти
lego, legi, lectum, ēre –	збирати, читати
munio, ĭvi, ĭtum ĩre –	захищати, укріплювати
nutrio, ĭvi, ĭtum, ĩre –	годувати
orno, āvi, ātum, āre –	прикрашати
rumīno, āvi, ātum, āre –	жувати, пережовувати
scribo, scripsi, scriptum, ēre –	писати, записувати
studeo, ui, – , ēre –	вчитися, прагнути, старатися
tego, texi, tectum, ēre –	вкривати
teneo, ui, ntum, ēre –	тримати
video, vidī, visum, ēre –	бачити

Вправи

I. Визначте дієвідміну таких дієслів:

habēre – мати, володіти	tenēre – тримати
scribēre – писати, записувати	ornāre – прикрашати
munīre – зміцнювати	cingēre – оточувати
observāre – спостерігати	scīre – знати, уміти
tegēre – вкривати	defendēre – захищати
differre – відрізнятись	

II. Перекладіть:

scribēre, scribit, scribunt, scribo;	florēre, floret, florent, floreo;
tegēre, tegit, tegunt, tego;	ornāmus, ornas, ornātis;
studēmus, stides, studētis;	legīmus, leges, legītis.

III. Перекладіть, утворивши від кожної форми першу особу однини:

habent, describīmus, munire, tegit, ornas, habitant, legēre, floret, dividīmus, crescunt.

IV. Утворіть третю особу однини і множини дійсного способу активного і пасивного станів від поданих дієслів, перекладіть.

desectāre – відрізати	comedēre – поїдати
dividēre – розділяти	definīre – визначати
conservāre – зберігати	legēre – збирати
munīre – зміцнювати	tenēre – тримати

V. Перекладіть та поясніть форми таких дієслів:

Demonstrat, firmant, habitō, adhibēmus, defendēre, dividunt, nutriunt, formantur, student, crescit, educat, tenēmus, scribītis, defenduntur, nutrior, legunt.

VI. Перекладіть.

1. In silvis et hortis multas varias plantas et herbas vidēmus. 2. Camēlus plantas siccas devōrat. 3. Hippopotāmi in fluviis degunt. 4. Elephanti in silvis Asiae et Africae habitant. 5. In horto multae plantae frugifērae crescunt. 6. Plantae inter se diffērunt. 7. Studiōsi linguae Lafīnae student. 8.

Substantia ossea in substantiam compactam et substantiam spongiōsam dividitur. 9. Professor botanicae plantas novas describit. 10. Pili albi flexuōsi ramos tegunt. 11. Equi, vaccae et caprae herbam ruminant. 12. Multae plantae heliophilae in steppis Tauriae obveniunt. 13. Planta nobis ignota. 14. Taraxacum in Junio floret. 15. Is studiosus scribit. 16. Is scribit.

VII. Перекладіть.

1. Студенти описують нову рослину. 2. Слони живуть в Африці та Індії. 3. Трави і рослини прикрашають сади. 4. Професор ботаніки розповідає студентам про трави. 5. У болотистих місцях ростуть різні рослини. 6. Ця рослина нам невідома.

VIII. Запам'ятайте такі ботанічні назви:

Thytus serpyllum	Чебрець звичайний
Viola odorata	Фіалка запашна
Scilla bifolia	Проліска дволиста
Paeonia tenuifolia	Півонія вузьколиста
Achillea millefolium	Деревій звичайний
Elytrigia repens	пирій повзучий.

IX. Вивчіть крилаті латинські вислови:

Curriculum vitae.	Життєвий шлях. (біографія)
Garrula lingua nocet.	Балакучий язик шкодить.
Qui quaerit, reperit.	Хто шукає, той знаходить.
Barba non facit philosophum.	Борода не робить людину філософом.
Divide et impera.	Поділяй і пануй.
Credo.	Я вірю.
Veto.	Я забороняю.
Errare est humanum.	Людині властиво помилятися.

Урок 6

1. Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану.
2. Дієприкметник минулого часу пасивного стану.
3. Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану.
4. Утворення складних слів за допомогою дієслівних основ.

Особові закінчення минулого часу доконаного виду дійсного способу активного стану

<i>Osoba</i>	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
1	-i	-īmus
2	-isti	-istis
3	-it	-ērunt

Відмінювання дієслова *ESSE* (бути) в минулому часі

<i>Osoba</i>	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
1	fu-i (я) був	fu-īmus (ми) були
2	fu-isti (ти) був	fu-istis (ви) були
3	fu-it (він, вона, воно) був, була, було	fu-ērunt (вони) були

Лексика до вправ:

<i>animal, ālis n</i>	тварина	<i>praeditus, a, um</i>	наділений
<i>stipula, ae f</i>	прилисток	<i>tectus, a, um</i>	вкритий
<i>siliqua, ae f</i>	стручок	<i>vestitus, a, um</i>	покритий, одягнений
<i>truncus, i m</i>	стовбур	<i>grossus, a, um</i>	товстий
<i>causa, ae f</i>	причина, справа	<i>ignotus, a, um</i>	невідомий
<i>genus, ěris, n</i>	рід, група, плем'я	<i>plane</i>	ясно

Вправи

I. Провідмініяйте у *perfectum indicatīvi actīvi* такі дієслова:

<i>servo, āvi, ātum, āre</i>	зберігати
<i>doceo, cui, ctum, ěre</i>	навчати
<i>defendo, ndi, nsum, ěre</i>	захищати
<i>vestio, īvi, ītum, īre</i>	одягати

II. Від поданих у першому завданні дієслів утворіть *participium perfecti passīvi* і перекладіть українською мовою.

III. Провідмініяйте подані у першому завданні дієслова в *perfectum indicatīvi passīvi*.

IV. Узгодьте дієприкметник *tectus, a, um* з іменниками

folium, i n; stipula, ae, f; siliqua, ae, f; truncus, i m; gemma, ae, f; ramus, i m

V. Поясніть утворення слів, називаючи їхні компоненти:

<i>corollifer, corollifera, corolliferum</i>	віночконосий
<i>umbellifer, umbellifera, umbelliferum</i>	зонтиконосний
<i>spiniger, spinigera, spinigerum</i>	колючконосний
<i>spinuliger, spinuligera, spinuligerum</i>	що несе маленькі колючки
<i>pirivorus, a, um</i>	грушоїдний
<i>insectivorus, a, um</i>	комахоїдний
<i>barbiger, barbiger, barbigerum</i>	бородоносний
<i>scutiger, scutigera, scutigerum</i>	щитоносний
<i>capitulifer, capitulifera, capituliferum</i>	головконосний
<i>aquifer, aquifera, aquiferum</i>	водоносний

VI. За допомогою дієслівної основи *-sol-* утворіть іменники, які вказують на місцеперебування (розповсюдження) рослин чи тварин від таких слів:

<i>lignum, i n</i>	деревина	<i>ager, agri m</i>	поле
<i>silva, ae f</i>	ліс	<i>arena, ae f</i>	пісок
<i>ramus, i m</i>	гілка	<i>saxum, i n</i>	скеля

VII. Перекладіть:

1. Carolus Linnaeus multas plantas et animalia descripsit. 2. Studiōsi plantas et herbas legērunt. 3. Studiōsimagistro plantam novam demonstravērunt. 4. In eum locum. 5. Ob eam causam. 6. Folia et eōrum nervi. 7. Folia pilis longis albis testa. 8. Cellūla flagello longo praedita. 9. Nucleus in centro cellūlae locātus. 10. Lamīna foliōrum pilis longis grossis albis tecta est. 11. Muscūli fasciis cincti sunt.

VIII. Перекладіть:

1. Клітина, наділена довгим джгутиком. 2. Клітини, наділені довгими джгутиками. 3. Листок, покритий довгими чорними волосками. 4. Рослини були зібрані студентами. 5. Кінь був нагодований травною.

IX. Запам'ятайте такі ботанічні назви:

Convallaria majalis.	Конвалія звичайна.
Cannabis ruderalis.	Коноплі дикі.
Medicago Lupulina.	Люцерна хмелевидна.
Plantago media.	Подорожник середній. (<i>лікар.</i>)
Corydalis cava.	Ряст порожнистий.
Polygonum aviculare.	Спориш звичайний.

X. Вивчіть крилаті латинські вислови:

Veni, vidi, vici.	Прийшов, побачив, переміг.
Herbarium praestat iconi.	Гербарій краще малюнка. (Карл Лінней)
Panem et circenses!	Хліба та видовищ!
Aurea mediocritas.	Золота середина.
Perpetuum mobile.	Що вічно рухається.
Homo sapiens.	Людина розумна.
Omnis ars imitatio est naturae.	Будь-яке мистецтво є наслідування природи.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Перекладіть:

De musculis

Quantitas musculorum magna est. Musculi lati et longi sunt. In extremitatibus musculi longi sunt. Pars media musculorum longorum venter nominatur. Origo musculi longi caput nominatur; extremitas cauda nominatur.

De vasis

Studiōsus vasa demonstrat. Genera vasorum sunt: vasa sanguifera et vasa lymphatica. Vasa sanguifera in venas et arterias dividuntur.

Phyllachora Rosae

Maculas epiphyllas orbiculatum effiguratas saepe confluentes, in pagina superiori, fulgineo-nigrofuscas, contextas e fibrillulis crassiusculis furcato-ramosis radiantibus, centro onustis loculis majusculis applanatis format.

Habitat: in foliis semivirentibus Rosae acutae in hortis Philadelphiae.

Phyllachora melanoplaca

Amphigēna; maculis magnis, indeterminatis, aeternis opacis; loculis numerosissimus, connatis, exiguis, initio albidis demum nigris; ascis amplis 50 mkm longis; sporiis ovoideis, hyalinis subolivaceis.

Habitat: in foliis Galia et Italia

Glyceria leptorrhiza

Planta 2-4 decim alta; rhizoma tenue ramosum repens culmos steriles et floriferos a se invicem remotos emittens; cales floriferi subadscendentes debiles; folia caulina 2-3 planta linearia circiter 3 mm lata acuta glabra, inflorescentia ambitu lineari contracta 8-12 mm longa suberecta, rachis levis.

Juniperus ramulosa.

Arbor usque 12 metrālis vel frutex circiter bimetrālis coma densa, cortice cinnamomeo-cinereo lamellōso, ramis erectis vel patentibus, ramulis erectis 1,5-2mm crassis, foliis ovato-acuminatis, dorso glandula impressa notatis, rarius carinatis biglandulosis, apice obtusiusculis circiter 2cm longis.

Ranunculus polyrhizos Steph.

Ranunculus polyrhizos Steph., cui planta nostra adscripta fuit, differt statūra multo minōre, radicibus gracilioribus usque 15 cm log., foliis multo minōribus caulinis palmatopartitis, lobis oblongis linearibusque integerrimis.

Saxifraga staminosa

Planta perennis. Caules 1-3 e rhizomate tenui subarcuati vel fere erecti, 15-25 cm alti vulgo infra medium ramosi, effoliati, parte inferiore molliter pilosi, in inflorescentia glandulis fuscis minutis tecti.

Melanospora barbata

Peritheciis tectis subglabris basi pilis radiantibus cinctis, ostiōlis spinulosis apice in fibrillulas dissectis; ascis sessilibus ovoideis apice praecipue rotundatis, octosporis; sporidiis 2 – 3-stichis, olivaceo-fuscis.

Habitat: in foliis deciduis quercinis in Gallia et Italia.

2. Перекладіть:

Корні розвинуті, до 20 см товщиною, вертикальні. Стебло вигнуте, згори пряме 15-30 см у висоту, вкрите маленькими зеленими волосками. Листя до 3-5 см у довжину. Квітів на стеблі 1-3. Насіння чорне, 1 см довжиною.

Росте: біля водойм.

Рослина однорічна, 55 см у висоту. Стебло коротке, гладке. Листя широке, товсте, пластинка листя з темною жилкою. Суцвіття маленьке, жовтувате. Вологолюбива.

Росте: в болотистих місцях.

Рослина багаторічна, стеблі багаточисленні, ветвісті, 1,5 см у висоту. Листя товсті, знизу волосисті, 3-5 см довжиною, 2-4 см шириною з довгими черешками. Квіти фіолетові, великі.

Росте: на узліссі.

ДОДАТКИ

Додаток А. Це цікаво знати

ЗАСНУВАННЯ РИМА

Згідно з легендою, Рим завдячує своїм виникненням братам-близнюкам Ромулу і Рему, нащадкам троянця Енея. Після загибелі міста Трої він приплив до італійських берегів, де його син Юл заснував місто Альба Лонга. Дочка одного з нащадків Енея Сільвія, перебуваючи у вигнанні, народила двох синів – Ромула і Рема, батьком яких, за легендою, був бог війни Марс. Цар Альби Лонги, побоюючись, що хлопці згодом займуть його престол, наказав слугі вбити немовлят. Проте слуга змілосердився над ними і залишив їх у кошику на березі річки Тібр. Там малюків знайшла вовчиця і вигодувала їх своїм молоком. Згодом дітей побачив царський пастух, який змінив їм батька. Коли Ромул і Рем виростили, вони вирішили заснувати нове поселення. Для цього вони обрали місце, де їх колись знайшла вовчиця, - Палатинський пагорб. Цих пагорбів, зручних для оборони, було сім, і тому Рим інколи називають “містом на семи пагорбах”. Священний обряд заснування міста, за легендою, відбувся 21 квітня 753 р. до н.е. Минули століття, перш ніж Рим став столицею могутньої Римської держави, багатолюдним містом з врочистими храмами та розкішними палацами.

ЛЮДИНА І ПРИРОДА

Життя будь-якої людини пов'язане із землею. Недарма Ціцерон називав землю спільною матір'ю усіх людей. Однією з найшанованіших серед римських богів була Mater Tellus (Мати Земля). Для римлянина, який би знатний він не був, праця на полі не була ганьбою. Римляни, втомлені постійними війнами, з насолодою тягнулися до землі. Навесні вони будь-що намагалися виїхати з міста, позбутися його шуму та гамору. Заміська садиба – вілла (villa) – улюблене місце перебування римлян, коли їх не кликали громадські обов'язки. Замилування сільським життям відображене у творах багатьох римських письменників.

СІМ'Я У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Сім'я у стародавньому Римі мала дещо інший вигляд, ніж сучасна. До неї входили не лише батьки і діти, в тому числі й одружені, а й раби. Сім'ю очолював батько, влада якого поширювалась на всіх членів родини. Тільки він міг розпоряджатися майном. Зі смертю батька сім'я розпадалась на нові сім'ї, залежно від кількості спадкоємців. Удова переходила під опіку свого найстаршого сина. Якщо діти були неповнолітніми, держава визначала опікуна, і він опікувався маєтком до відповідного часу.

Обов'язок батька – дбати про сім'ю, вести майнові справи та виховувати дітей. Але звичайно за дітьми доглядала мати, займалася домашнім господарством та пряла вовну. На відміну грецьких жінок, майже все життя яких проходило на жіночій половині дому, римлянки приймали гостей, брали участь у бенкетах, у супроводі рабів відвідували крамниці. Жінки не мали права брати участі у політичному житті, але вони засновували свої товариства. Наприклад, відомим у Римі було товариство матерів сімейств – *conventus matronarum*, – члени якого регулярно зустрічались на зборах.

ШКОЛА

У грецькій мові слово “*schole*”, від якого походять латинське “*schola*”, українське “школа”, англійське “*school*”, французьке “*l'ecole*”, німецьке “*Schule*”, перекладалося як “розвага, дозвілля”. Школа в стародавньому Римі не потребувала особливого приміщення, а обмежувалась тихим закутком на вулиці або площі міста. Діти сиділи навпочіпки, тримаючи на колінах невеликі дощечки, вкриті воском. Гострим кінцем металевої або кістяної палички

учні видряпували на воску літери, а тупим кінцем витирали написане. Така паличка для письма називалася “stilos”, від цієї назви походить слово “стиль”.

Освіта у стародавньому Римі не була обов'язковою, але більшість людей була письменною. Крім читання і письма діти вчилися рахувати. Для цього вони користувалися камінцями, які називалися “calculae”. від цього слова походить назва “калькулятор”. Велику увагу в школі надавали вивченню літератури, історії, філософії та грецької мови, яка, поряд з латинською, була широко вживана. Щоб уміти виразно і чітко висловлювати свої думки, викладалась наука красномовства – риторика. Отримавши освіту, а після цього відбувши військову службу, римський юнак ставав повноправним членом суспільства – римським громадянином (civis Romānus)

РИМСЬКИЙ КАЛЕНДАР

Одним із винаходів римлян, яким і досі користуються всі народи Європи, був календар. Слово “календар” походить від латинської назви першого дня кожного місяця – календи (Kalendae).

Спочатку рік, який, згідно з переказами, встановив Ромул, називався “Ромулів рік” і налічував лише десять місяців. Першим місяцем року був березень (Martius). Справді, якщо лічити місяці від березня, то вересень (лат. September від septem – сім) буде сьомим, жовтень (лат. October від octo – вісім) – восьмим, листопад (лат. November від novem – дев'ять) – дев'ятим, а грудень (лат. December від decem – десять) – десятим місяцем.

Згодом цар Нума Помпілій збільшив кількість місяців у році на два, додавши січень і лютий, і рік став налічувати 12 місяців.

Однак справа ускладнювалася тим, що місяці не мали точно встановленої кількості днів, що призвело до цілковитого хаосу. Пори року перестали збігатися з місяцями, які б їм відповідали. Ось як про це писав Светоній: “Через недбалість жерців, які довільно встановлювали місяці та дні, календар був у такому безладі, що вже свято жнив припадало не на літо, а свято збору винограду – не на осінь”.

Усунути плутанину, внести ясність і чіткість у систему обчислення часу випало на долю Гаю Юлію Цезарю (46 р. до н.е.). Новий календар став називатися на честь Цезаря Юліанським. За дорученням Цезаря александрійський математик і астроном Созіген встановив річний цикл, що мав 365,25 дня, і визначив кількість днів кожного місяця року. Щоб звести рік до цілого числа днів – 365, довелося збільшити лютий: через кожні чотири роки цей місяць отримував додатковий день. Однак при цьому не додавали 29 лютого, як це ми робимо тепер, а повторювали день 24 лютого, який був шостий перед березневими календами (1 березня). Тому додатковий день 24 лютого доводилося називати “двічі шостим” (bissextilis). Звідси і весь рік, збільшений на один “вставний” день, стали називати bissextus (ось звідки у нас назва “високосний рік”).

Початок року Цезар переніс на 1 січня, тому що в цей день консули вступали на свою посаду, і починався римський господарський рік.

Юліанський календар застосовувався у нас до 1918 р. (“старий стиль”), а з січня 1918 р. був запроваджений загальноживаний “новий стиль” – Григоріанський календар (1582 р.), яким ми користуємось і сьогодні.

Лічба років у римлян не мала чіткої системи і у різні періоди велась по-різному. Спочатку рік позначали іменами консулів. Коли ж із занепадом республіканського ладу влада консулів стала втрачати реальний зміст (16 р. до н.е.), основою літочислення став 753 р. до н.е. – рік заснування Рима. І лише у VI ст. н.е. християнський письменник Діонісій вперше став визначати події роками “від народження Христа”, ввівши у такий спосіб поняття “нової ери”.

Назви римських місяців пов'язані або з іменами богів, імператорів, або з назвами числівників. Лише слово “лютий” походить від назви свята очищення:

січень – Ianuarius (на честь Януса – бога будь-якого початку)
лютий – Februarius (від назви обряду очищення februum)

<i>березень</i>	– Martius (на честь бога війни Марса, батька Ромула і Рема)
<i>квітень</i>	– Aprilis (на честь богині кохання Венери, грецькою Афродіта)
<i>травень</i>	– Maius (на честь матері Меркурія Майї)
<i>червень</i>	– Iunius (на честь богині Юнони – дружини Юпітера)
<i>липень</i>	– Iulius (на честь Гая Юлія Цезаря)
<i>серпень</i>	– Augustus (на честь імператора Октавіана Августа)
<i>вересень</i>	– September (від числа <i>septem</i> – сім)
<i>жовтень</i>	– October (від числа <i>octo</i> – вісім)
<i>листопад</i>	– November (від числа <i>novem</i> – дев'ять)
<i>грудень</i>	– December (від числа <i>decem</i> – десять)

Назви тижня у римлян також були пов'язані з іменами богів:

<i>понеділок</i>	– Lunaе dies (день Місяця)
<i>вівторок</i>	– Martis dies (день Марса)
<i>середа</i>	– Mercurii dies (день Меркурія)
<i>четвер</i>	– Iovis dies (день Юпітера)
<i>п'ятниця</i>	– Veneris dies (день Венери)
<i>субота</i>	– Saturni dies (день Сатурна – бога землеробства)
<i>неділя</i>	– Solis dies (день сонця)

РИМСЬКІ ІМЕНА

Імена римських чоловіків склалися з трьох частин: особистого імені, (*praenōmen*), родового імені (*nomen gentile*) і прізвиська (*cognōmen*). Наприклад: Marcus Tullius Cicero (Марк Туллій Ціцерон), Quintus Horatius Flaccus (Квінт Горацій Флакк). Кількість особистих імен римлян була обмеженою. З них найпоширенішими були Marcus (Марк), Gaius (Гай), Publius (Публій), Quintus (Квінт), Lucius (Люцій). Дочок називали родовим іменем батька. Якщо батько був з роду Тулліїв, то донька отримувала ім'я Туллія, якщо з роду Юліїв – Юлія. Якщо у сім'ї була ще одна донька, то її називали Молодша (*Minor*) або Друга (*Secunda*), наприклад Iulia Minor (Юлія Молодша).

Раби, відпущені на волю, так звані вільновідпущеники, отримували особисте і родове ім'я свого господаря, а власне ім'я зберігали як прізвисько. Зокрема, Тірон (Tiro) – багатолітній помічник і секретар Ціцерона – після звільнення отримав ім'я Марк Туллій Тірон (Marcus Tullius Tiro).

Додаток Б. Словник

Absinthium	– полин гіркий	coespes	– верхівка
acus	– голка	collum, i n	– шия
adhibeo, ui, ūtum, ēre –	– застосовувати	columna, ae f	– стовп
Adoxa	– адокса	combustio	– опік
aestivus	– літній,	compactus, a, um	– щільний, компактний
Aethereus	– ефірний	consuetudo	– звичка
Africa, ae f	– Африка	costa, ae f	– ребро
ager	– поле	crassus, a, um	– товстий
ala, ae f	– крило	cresco, crevi, cretum, ēre	– виростати, рости
alatus	– крилатий	crisis	– криза
albus, a, um	– білий	crista	– гребінь
alga, ae, f	– водорість	cytoplāsma	– цитоплазма
Alnus, i m	– вільха	costa	– ребро
Aloë	– алое	defendo, ndi, nsum, ēre	– захищати
Althaea	– алтея	dego, degi, –, ēre	– жити, перебувати
angulus, i m	– кут	demonstro, āvi, ātum, āre	– показувати
animal, ālis n	– тварина	describo, scripsi, scriptum, ēre	– описувати
annuus, a, um	– однорічний	devōro, āvi, ātum, āre	– з'їдати
Apis	– бджола	dexter, tra, trum	– правий
aqua	– вода	diaeta	– дієта
arboreus, a, um	– деревоподібний	diffĕro, distūli, disātum, ferre	– різнитися
Ardea, ae f	– чапля	dioīcus, a, um	– дводомний
arteria, ae, f	– артерія	divīdo, vīsi, vīsum, ēre –	– ділити
Asellus	– тріска	educō, avi, atum, are –	– виховувати
Asia	– Азія	Elephantus, i m	– слон
atmosphæra	– атмосфера	Ephĕdra	– ставчак
Augustus	– серпень	Equus, i m	– кінь
auricūla	– вушко	Eucalyptus, i f	– евкаліпт
auris	– вухо,	eupnoë	– спокійне дихання
axis	– вісь	Europa	– Європа,
Aër	– повітря,	europæus	– європейський
bacillus	– бацила	extrāho –	– витягую
barba	– борода	fellus –	– жовчний
basis	– основа	fibrosus –	– волокнистий
Belgia	– Бельгія	filum, i n	– нитка
Belgicus	– бельгійський	firmo, āvi, ātum, āre –	– укріплювати
bestia, ae f	– тварина, худоба	flagellum, i n	– джгутик
Beta	– буряк	flavus, a, um	– жовтий
betūla, ae f	– береза	flexuōsus, a, um	– зігнутий, звивистий
bis	– двічі	floreo, ui, –, ēre –	– цвісти, квітнути
botanica, ae f	– ботаніка	fluvius, i m	– річка
Brassica	– капуста	Foenicūlus	– кріп,
bromīdum	– бромід	folium, i n	– листок
bursa	– бурса	forma, ae f	– форма
Caecus	– сліпий	frugifer, fĕra, fĕrum	– плодоносний
Camēlus, i m	– верблюд	fungus, i m	– гриб
canīnus	– собачий	gangraena –	– гангрена
Capra, ae f	– коза	gastrīcus –	– шлунковий
causa, ae f	– причина, справа	Gavia	– гагара
cellūla, ae f	– клітина	gemma, ae f	– брунька
Cerāsus	– вишня	genus, ĕris, n	– рід, група, плем'я
cerebrum –	– мозок	glaber, bra, brum	– голий
cervix	– шия	Glycyrrhiza	– солодка
Chlorophŷta	– зелені водорості	grossus, a, um	– товстий
chromatophōrus	– хроматофор	habeo, ui, ūtum, ēre –	– мати, володіти
cibus, i m	– їжа	habīto, āvi, ātum, āre –	– жити, населяти
Ciconia, ae f	– лелека	heliophīlus, a, um	– сонцелюбний
cinereus, a, um	– сірий	herba, ae f	– трава
clarus	– світлий	herbarium, i n	– гербарій
Hippopotamus, i m	– гіпопотам	planta, ae, f	– рослина
historia, ae f	– історія	platyphyllus	– широколистий
hortus, i m	– сад	polutūtus, a, um	– забруднений

humus, <i>i f</i>	– ґрунт	praeditus, <i>a, um</i>	– наділений
Hydrophilus	– водолюб (комахи)	processus	– відросток
Hyosciāmus	– блекота	pyrenoīdum, <i>i n</i>	– піріноїд
hypoglōssus	– під'язиковий	Populus italica	– тополя пірамідальна
ignotus, <i>a, um</i>	– невідомий	Quercus	– дуб
India, <i>ae f</i>	– Індія	ramus, <i>i m</i>	– гілка
inflorescentia, <i>ae f</i>	– суцвіття	Rana, <i>ae f</i>	– жаба
insectum, <i>i n</i>	– комаха	Rauwolfia	– раувольфія
integumentum –	– покрив	rectus, <i>a, um</i>	– прямий, правильний
Iodum	– йод	Rheum	– ревінь
jucūndus	– приємний	rhizoma	– кореневище
juniperus	– ялівець	rima, <i>ae f</i>	– щілина
Junius, <i>i m</i>	– червень	Rosa canina <i>f</i>	– шипшина
lamina, <i>ae f</i>	– пластинка	Rosa, <i>ae f</i>	– троянда
lana, <i>ae f</i>	– шерсть, вовна	rostrum, <i>i n</i>	– клюв
latus, <i>a, um</i>	– широкий	ruber, <i>bra, brum</i>	– червоний
lego, legi, lectum, ēre –	– збирати, читати	rumino, āvi, ātum, āre	– жувати, пережовувати
ligamentum, <i>i n</i>	– зв'язка	sanguis	– кров
lingua Graeca	– грецька мова	schema	– схема
lingua, <i>ae f</i>	– мова	Schizandra sinensis	– лимонник китайський
lingūla	– язичок	scribo, scripsi, scriptum, ēre	– писати, записувати
loculus, <i>i m</i>	– гніздо	sepalum, <i>i n</i>	– чашолисток
locus, <i>i m</i>	– місце	siccus, <i>a, um</i>	– сухий
longus, <i>a, um</i>	– довгий	siliqua, <i>ae f</i>	– стручок
maculatus, <i>a, um</i>	– плямистий	silva, <i>ae f</i>	– ліс
magister, <i>tri m</i>	– вчитель	silvestris –	– лісовий
magnus, <i>a, um</i>	– великий	sinister, <i>tra, trum</i>	– лівий
majus –	– звичайний	species, <i>ei f</i>	– вид
membrāna, <i>ae f</i>	– плівка, оболонка	spica, <i>ae f</i>	– колос
Mentha, <i>ae f</i>	– м'ята	spicula, <i>ae f</i>	– колосок
multus, <i>a, um</i>	– численний	spongiōsus, <i>a, um</i>	– губчастий
munio, īvi, ītum īre –	– захищати, укріплювати	spora, <i>ae f</i>	– спора
musculus, <i>i m</i>	– м'яз	squamōsus	– лускатий
nigra, <i>gra, grum</i>	– чорний	stagnum, <i>i n</i>	– ставок
nobilis	– благородний	steppa, <i>ae f</i>	– степ
noster, <i>tra, trum</i>	– наш, наша, наше	stipula, <i>ae f</i>	– прилисток
novus, <i>a, um</i>	– новий	stomachus –	– шлунок
nucleus, <i>i m</i>	– ядро	studeo, <i>ui, –, ēre –</i>	вчитися, прагнути, старатися
nutrio, īvi, ītum, īre	– годувати	studiōsus, <i>a, um</i>	– студент
oculus, <i>i m</i>	– око	substantia, <i>ae f</i>	– речовина
oecologicus	– екологічний	sudorifer –	– потогінний
oesophagus	– стравохід	suillus	– свинячий
orno, āvi, ātum, āre	– прикрашати	Taraxacum, <i>i n</i>	– кульбаба
osseus, <i>a, um</i>	– кістковий	Tauria, <i>ae f</i>	– Таврія (Крим)
ovoideus	– яйцеподібний	tectus, <i>a, um</i>	– вкритий
palpēbra	– повіка	tego, <i>texi, tectum, ēre –</i>	– вкривати
paludōsus, <i>a, um</i>	– болотистий	teneo, <i>ui, ntum, ēre –</i>	– тримати
papilla, <i>ae f</i>	– сосочок	totus, <i>a, um</i>	– весь, суцільний
parvus, <i>a, um</i>	– малий	transversus	– поперечний
penna, <i>ae f</i>	– крило	Triticum	– пшениця
petālum, <i>i n</i>	– пелюстка	truncus, <i>i m</i>	– стовбур
Phosphorus	– фосфор	tuberculum, <i>i n</i>	– горбок
phyllum	– листок	Tilia	– липа
pilōsus, <i>a, um</i>	– волосистий	unguentum Wrublevski	– мазь Врублевського
pilūla	– пілюля	Urtica	– кропива
pilus, <i>i m</i>	– волосок	Vacca, <i>ae f</i>	– корова
plane	– ясно	varius, <i>a, um</i>	– різний
Vertebra	– хребець	vita, <i>ae f</i>	– життя
verus, <i>a, um</i>	справжній	vitium	– порок, вада
vesica –	міхур	Zincum	– цинк
vestitus, <i>a, um</i>	покритий, одягнений	Vacca	– ягода
video, <i>vidi, visum, ēre –</i>	бачити	Kalium	– калій
Viola, <i>ae f</i>	фіалка		

Рекомендована література

Базова

1. Закалюжний М.М. Латинська мова: Підручник / Мирослав Миколайович Закалюжний. – К.: Либідь, 2003. – 368 с.

Допоміжна

1. Бабичев Н.Г. / Словарь латинских крылатых слов / Н.Г. Бабичев, Я.М. Боровський / под редакцией Я.М. Боровського. – М.: Рус. яз., 2001. – 784 с.
2. Богатырева И.И. Латинский язык: Справочник по грамматике / К.: Живой язык, 2010. – 224 с.
3. Дерюгин А.А., Лукьянова Л.М. Латинский язык: Учебник для вузов / А.А. Дерюгин, Л.М. Лукьянова. – К.: OZON, 2005. – 325 с.
4. F. E. Harrison. A Latin Reader. – Oxford University Press, 1968. – 142 p.